

Käännöshanke Apostolien teoista Codex Bezaen mukaan

Tässä katsauksessa esittelemme tekeillä olevan käännöshankkeemme, jonka tavoitteena on kääntää, kommentoida ja varustaa tekstiapparaatilla Apostolien teot Codex Bezaen mukaan.¹ Työmme ei muiden aikaisempien käännösten tavoin perustu kriittisten tekstieditioiden pohjateksteihin vaan yhteen käsikirjoitukseen, joka tunnetaan nimellä Codex Bezae Cantabrigiensis.² Silloin kun Codex Bezaen ja vuoden 1992 *Kirkkoraamatun* (KR1992) tekstit ovat yhteneväisiä, seuraamme myös omassa käännöksessämme *Kirkkoraamatun* tekstiä. Emme ole siis luoneet uutta käännöstä vaan kokonaisuuden, jossa Apostolien tekojen teksti esitetään suomalaiselle lukijalle yhden tärkeän ja kiinnostavalla tavalla erilaisen käsikirjoituksen mukaan. Käännös on tarkoitus julkaista toukokuussa 2021.

CODEX BEZAEN APOSTOLIEN TEOT

Codex Bezae on kaksikielinen käsikirjoitus, joka sisältää sekä kreikan- että latinankielisen tekstin. Se kopioitiin todennäköisesti Berytoksessa (nyk. Beirut) vuoden 400 jaa. tienoilla. Nimensä se on saanut sveitsiläiseltä kalvinistiselta reformaattorilta ja Uuden testamentin alkutekstin toimittajalta Theodore Bezalta, jonka hallussa

käsikirjoitus oli 1500-luvulla ja joka luovutti sen edelleen Cambridgen yliopiston haltuun.³ Codex Bezaen kreikankielinen teksti kuuluu Codex Sinaiticuksen, Vaticanuksen ja Alexandrinuksen rinnalla tärkeimpiin majuskelikäsikirjoituksiin ja sen latinalainen teksti on vanhin tunnettu vanhalatinalaisen käännöksen (*Vetus Latina*) edustaja. Nämä kaksi tekstiä eroavat siinä määrin toisistaan, että tekstikriittisissä tutkimuksissa niitä pidetään kahtena erillisenä tekstinä.⁴ Käännöksemme pohjautuu Codex Bezaen kreikankieliseen tekstiin, koska sitä pidetään tärkeimpänä niin sanotun läntisen tekstityypin edustajana.⁵ Olemme tarpeen tulleen tuoneet esille myös muiden vanhalatinalaisten käsikirjoitusten ja varhaisten kirkkoisien lukutapoja.

Apostolien teot muodostaa Codex Bezaen teksteistä⁶ mielenkiintoisen esimerkitapauksen. Sitä voitaisiin luonnehtia vapaaksi tekstimuodoksi (*free text*), sillä se näyttää olleen altis muutoksille ja kehittyneen varsin vapaasti.⁷ Noin neljännes tekstistä poikkeaa *Kirkkoraamatun* kreikankielisestä pohjatekstistä.⁸ Codex Bezae tarjoaa näin ollen lukijalleen aivan uudenlaisen ikkunan varhaisten kristittyjen tapaan tulkita ja käyttää pyhiä tekstejä. Käännöksen avulla lukija pääsee tutustumaan

tekstiin, joka oli käytössä itäisen Välimeren rannoilla, nykyisen Beirutin alueella vuoden 400 tienoilla.⁹

Codex Bezaen tekstityyppi oli varhaisen kirkon piirissä hyvin laajalle levinnyt. Kaksi muuta tyyppiä ovat aleksandrialainen ja bysanttilainen teksti. Nämä kolme muodostavat niin kutsutun tekstityyppiteorian, jossa aleksandrialainen ja läntinen edustavat kahta varhaisinta tekstityyppiä ja bysanttilainen myöhäisempää. Nestle-Alandin kriittiset tekstilaitokset, joihin aiemmat suomennokset pohjautuvat, seuraavat pitkälti aleksandrialaista traditiota.¹⁰

Läntinen teksti löytyy Codex Bezaen lisäksi useista vanhalatinalaisista,¹¹ sekä syyrian- ja koptinkielisistä käsikirjoituksista. Tekstityypin varhaisuudesta kertoo se, että Irenaeus käytti sitä teoksessaan *Harhaoppeja vastaan* noin vuonna 180 jaa.¹² Osa tämän tekstin varianteista sulautui myöhemmin bysanttilaiseen tekstimuotoon, josta tuli käytetyin teksti Bysantin valtakunnassa. Tästä puolestaan kehittyi niin kutsuttu *Textus receptus* eli yleisesti hyväksytty teksti, johon 1600- ja 1700-lukujen arvovaltaiset raamatunkäännökset, myös suomalainen *Biblia*, perustuivat.¹³ Iso osa läntisen tekstin varianteista kuitenkin hävisi historian hämärään. Vaikka Codex Bezae ei edustaisikaan kaikilta osin kaikkein vanhinta tuntemamme tekstiä, se osoittaa käsikirjoitusten sisältäneen laajoja eroavaisuuksia, mikä haastaa pohtimaan pyhän tekstin asemaa ja luonnetta.

Hankkeemme kautta haluamme tuoda esille, ettei ole olemassa vain yhtä Uuden testamentin tekstiä, kuten nykyisten käännösten pohjalta voisi helposti päätellä, vaan tekstit ovat välittyneet useassa eri muodossa. Tunnettujen Uuden testamentin käsikirjoitusten määrä on kasvanut vuosien saatossa niin, että nykyään tunnetaan noin 6000 kreikankielistä käsikirjoitusta.¹⁴ Lukuun pitää vielä lisätä kaikki varhaiset käännökset, joihin kuuluvat esimerkiksi

latinan-, koptin-, syyrian-, etiopian-, gootin-, armenian-, georgian- sekä arabiankieliset käännökset.¹⁵ Käsikirjoitusten sisältämien va-

- 1 Käännöstyön lähtökohtana olivat Matti Myllykosken lukuvuonna 2010–2011 pitämät dosenttiluennot, joilla opiskelijat käänsivät Codex Bezaen tekstijaksoja ja kokosivat variantteja Nestle-Alandin tekstiapparaatista.
- 2 Käsikirjoitus on nähtävissä osoitteessa <https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-NN-00002-00041/1>.
- 3 Metzger & Ehrman 2005, 70–73; Parker 2008, 288–289.
- 4 Latinankielinen teksti (lyh. d5) ei siis ole käännös kreikankielisestä (D05). Parker 1992, 247–49, 277.
- 5 Epp 1966, 7; 2017, 228–229.
- 6 Käsikirjoitus sisältää myös kaikki neljä evankeliumia läntisessä järjestyksessä (Matteus, Johannes, Luukas, Markus) sekä katkelman 3. Johanneksen kirjeestä.
- 7 Parker 1992, 257.
- 8 Nykyisten suomennosten pohjana on käytetty Nestle-Alandin (NA) viimeisimpien kriittisten tekstilaitosten tekstiä. UT2020 kohdalla tämä tarkoittaa 28. editiota (NA28), joka löytyy lähes identtisenä myös United Bible Society tekstilaitoksen 5. editiosta (UBS5).
- 9 Kriittinen tekstilaitos on tutkijoiden rekonstruktio, eikä siis ole ollut sellaisenaan käytössä varhaisissa seurakunnissa. Codex Bezaesta sen sijaan voidaan varmuudella sanoa, että se on ollut liturgisessa käytössä.
- 10 Porter & Pitts 2015, 75–79, 142.
- 11 Näiden käsikirjoitusten tekstit edustavat Vulgataa edeltävää latinankielistä traditiota. Hieronymus työskenteli Vulgatan parissa vuosina (n.) 382–405 jaa. Vanhalatinalaiset käsikirjoitukset edustavat siis vanhinta meille säilynyttä latinankielistä Uuden testamentin tekstitradiotiota. Ks. Metzger & Ehrman 100–109.
- 12 Ks. esim. Adv. Haer. 3.12.14.
- 13 Kauhanen & Myllykoski *s.a.*
- 14 Institut für Neutestamentliche Textforschung (INTF) hallinnoi sivustoa *New Testament Virtual Manuscript Room*, joka sisältää ajan tasalla olevan listan kreikankielisistä käsikirjoituksista: <http://ntvnr.uni-muenster.de/liste>.
- 15 Metzger & Ehrman 2005, 94–126.

rianttien eli eroavien lukutapojen tarkkaa määrää on lähes mahdotonta laskea, mutta arviot vaihtelevat yleisesti 100 000–750 000 välillä.¹⁶ Suurin osa näistä muutoksista tosin koskee yksittäisiä sanoja tai pieniä kirjoitusvirheitä, mutta osa muuttaa tekstiä paljonkin poistamalla tai lisäämällä kokonaisia jakeita. Osa muutoksista on täysin sattumanvaraisia ja tahattomia – kuten sellaiset, joissa kirjurin silmä on hypännyt sanan tai rivin yli. Paikoin kirjurit muuttivat tekstiä myös tarkoituksellisesti, jotta se vastaisi paremmin kristillisten yhteisöjen muuttuvia teologisia käsityksiä.¹⁷

HANKKEEN TOTEUTUS

Suunnittelimme Apostolien tekojen käännöksen, tekstikriittisen apparaatin ja kommentaarin alusta asti digitaalisen maailman mahdollisuuksia silmällä pitäen. Tämän vuoksi käännös julkaistaan pelkästään digitaalisena ja se on luettavissa sekä tietokoneen ruudulta että mobiililaitteilta.¹⁸ Käännös sisältää erilaisia interaktiivisia elementtejä, joita e-kirjoissa voidaan käyttää. Näitä tullaan lisäämään käännöksen julkaisemisen jälkeenkin. Tähän liittyy e-kirjan vahvuus: toimittajat voivat helposti muokata teosta julkaisemisenkin jälkeen. Käyttämämme Kotobeen alusta tarjoaa useita mahdollisuuksia muokata e-kirjan visuaalista ilmettä sekä julkaista tekstiä.¹⁹

Hankkeemme on toteutettu tekstikritiikin ja käsikirjoitusten näkökulmasta käsin. E-kirja sisältää käännöksen ohella yleistajuisen tekstikriittisen kommentaarin, jossa valotamme eriävien lukutapojen merkitystä, historiaa ja muutokseen johtaneita mahdollisia tekijöitä. Kommentaari avautuu käyttäjälle ponnahdusikkunan kautta. Lukija voi siis halutessaan keskittyä itse käännökseen, mutta lisätietoja haluavalle kommentaari on helposti saatavilla. Käännös pitää sisällään myös tarkempia tietoja Codex Bezaesta sekä muista tärkeistä varhais-

ta käsikirjoituksista ja niiden erilaisista lukutavoista. Käännös toimii samalla johdantona Uuden testamentin käsikirjoitusten maailmaan, joka on huomattavasti monimuotoisempi kuin mikään käännös pystyy yksinään ilmaisemaan.

Seuraavaksi esittelemme muutamia esimerkkejä, jotka tuovat esiin mielenkiintoisia eroja aikaisempien suomennosten pohjatekstin ja Codex Bezaen kreikankielisen tekstin välillä. Samalla valotamme, mihin asioihin olemme kiinnittäneet huomiota kommentaarissamme.

VARHAISET LUKUTAVAT

Codex Bezae sisältää Apostolien teoissa useita hyvin varhaisia variantteja, joiden ajoittamisessa kirkkoisä Irenaeus (n. 130–202) on ensiarvoisen tärkeässä asemassa. Irenaeus vaikutti nykyisen Lyonin alueella ja hänen siteeraamansa raamatunteksti muistuttaa hyvin paljon Codex Bezaen Apostolien tekojen tekstiä. Tämä ei luonnollisestikaan tarkoita, että Codex Bezaen teksti kokonaisuudessaan palautuisi toiselle vuosisadalle.²⁰ Yhtäläisyydet kuitenkin kertovat siitä, että läntisen tekstityypin tekstuaalinen pohja tai ydin palautuu hyvin varhaiseen vaiheeseen.

Seuraavissa esimerkeissä olemme käyttäneet *Kirkkoraamattua* vertailukohtana Codex Bezaen lukutavoille:

KR1992	Codex Bezae
Kun he olivat päättäneet rukouksensa, vavahti paikka, jossa he olivat koolla, ja he kaikki täytyivät Pyhästä Hengestä ja julistivat rohkeasti Jumalan sanaa.	Kun he olivat päättäneet rukouksensa, vavahti paikka, jossa he olivat koolla, ja he kaikki täytyivät Pyhästä Hengestä ja julistivat rohkeasti Jumalan sanaa <i>kaikille, jotka halusivat tulla uskoon.</i>
Ap. t. 4:31	

Codex Bezaen sisältämä pidempi teksti löytyy Irenaeuksen lisäksi kreikankielisestä

Codex Laudianuksesta (E08), kahdesta vanhalatinalaisesta käsikirjoituksesta (Codex Schlettstadtensis, r57, ja Codex Wernigerodensis, w58) sekä koptinkielisestä käsikirjoituksesta Codex Glazier (mae). Kyseessä on siis laajalle levinnyt ja ilmeisen varhainen lukutapa. Codex Bezaen tekstissä sanat ”kaikille, jotka halusivat tulla uskoon” (παντὶ τῷ θέλοντι πιστεύειν) mahtuu yhdelle riville, joten on mahdollista, että tämä lukutapa on kuulunut varhaisimpaan tekstimuotoon, mutta jäänyt vahingossa pois. Toisaalta lisäys tuo tekstiin universalistisen vivahteen, joka on havaittavissa myös muualla Bezaen pidemmissä lukutavoissa (esim. 5:39, 13:38–39).²¹ Pidempi teksti jakeessa 4:31 avaa sanomaa kaikille, kun tähän asti Apostolien teoissa on puhuteltu Jerusalemissa asuvia (2:14) tai koko Israelia (2:36).²² Teksti myös muistuttaa, etteivät kaikki ottaneet sanomaa vastaan. Läntinen teksti näyttää muutenkin painottavan uskomisen tärkeyttä. Jakeessa 2:41 *Kirkkoraamattu* seuraa lukutapaa, jonka mukaan ”ne, jotka ottivat vastaan hänen sanomansa, kastettiin”, mutta muutamat läntiset käsikirjoitukset, myös Codex Bezae, sisältävät lauseen muodossa ”ne, jotka *uskoivat* hänen sanomansa, kastettiin”. Jälkimmäisen lukutavan tarkoituksena on epäilemättä painottaa uskoa kasteen ehtona.²³ Mietittäväksi jää, olisiko alkuperäinen kirjoittaja voinut jo tässä yhteydessä painottaa uskon avautumisesta *kaikille*, sillä ajatus pakanalähteyksestä nousee esiin hänen teoksessaan vasta myöhemmin.

Toinen esimerkki varhaisista Irenaeuksen tukemista varianteista on apostolisesta dekreetistä jakeessa 15:20. Jerusalemin kokouksessa apostolit päättivät, ettei pakanakristittyjä velvoiteta noudattamaan juutalaista lakia, tiettyjä periaatteita lukuun ottamatta:²⁴

KRI1992	Codex Bezae
Meidän on kuitenkin lähetettävä heille kirje ja kehoitettava heitä karttamaan sellaista, minkä epäjumalanpalvelus on saastuttanut, sekä haureutta, verta ja <i>lihaa</i> , josta verta ei ole laskettu.	Meidän on kuitenkin lähetettävä heille kirje ja kehoitettava heitä karttamaan sellaista, minkä epäjumalanpalvelus on saastuttanut, sekä haureutta ja verta. <i>Mitä he eivät tahdo itselleen tapahtuvan, sitä he eivät saa tehdä toisillekaan.</i>
Ap. t. 15:20	

Tässä esimerkissä tekstit eroavat kahdella tavalla. *Kirkkoraamatun* pohjateksti loppuu kieltoon syödä lihaa, josta verta ei ole laskettu. Sanatarkasti kohta kuuluu ”ja sitä mikä on kuristettu” (καὶ τοῦ πνικτοῦ). Codex Bezaen tekstissä tätä kieltoa ei ole. On mahdollista, että se on poistettu vahingossa, sillä dekreetin kielot erotetaan toisistaan ja-konjunktioilla (καί). Tällaiset listat olivat alttiita muutoksille, sillä kirjurin silmä saattoi hypätä yhdestä ja-sanasta toiseen.²⁵ Sama lista toistuu kuitenkin jakeissa 15:29 ja 21:25, joissa ei ole kieltoa syödä kuristamalla tapettua eläintä. Codex Bezaen teksti ei siis syntynyt vahingossa, vaan edustaa varhaista traditiota, ja tässä muodossa myös Irenaeus tunki dekreetin.²⁶ Tämä on hyvä esimerkki siitä,

16 Epp 2014, 419; Gurry 2016, 113.

17 Ehrman 1993.

18 Käännös julkaistaan osoitteessa <http://codexbezae.kotobee.com>.

19 Ks. lisätietoja <http://www.kotobee.com/>

20 Hyytiäinen 2019, 21.

21 Epp 1966, 82; Hyytiäinen 2019, 15.

22 Rius-Camps & Read-Heimerdinger 2004, 280–281.

23 Metzger 1994, 262.

24 Irenaeus kirjoitti teoksensa kreikaksi mutta seuraava variantti on säilynyt ainoastaan latinankielisestä käännöksestä, joka sekin on 200-luvun alusta jaa.

25 Metzger & Ehrman 2005, 253.

26 Adv. haer. 3.12.14.

että Codex Bezaen eroavat lukutavat sisältävät sekä pidempiä että lyhyempiä variantteja.

Codex Bezaen sisältämä jae päättyy kultaisen säännön negatiivisen versioon: ”Ja mitä he eivät tahdo itselleen tapahtuvan, sitä he eivät saa tehdä toisillekaan.”²⁷ Läntinen teksti näyttää siis siirtävän dekreetin painopistettä rituaalisista säädöksistä kohti eettisiä kysymyksiä. Tämä on usein nähty merkinä läntisen tekstin myöhäisyydestä suhteessa aleksandrialaiseen traditioon, koska lause kuvastaa aikaa, jolloin juutalaisuuteen liittyvät rituaaliset säädökset alkoivat menettää merkitystään kristittyjen parissa.²⁸ Jotkut tutkijat ovat kuitenkin huomauttaneet, että kultaisen säännön esittäminen sen negatiivisessa muodossa oli yleinen juutalainen tapa tiivistää ja selittää lain merkitystä (Tob. 4:15; Sir. 31:15), eikä siis sellaisenaan todista tekstin myöhäisyyttä.²⁹ Toisaalta on huomattava, että Apostolien teoissa dekreetti vastaa kysymykseen pakanoiden rituaalisen kelpoisuuden ehdoista, eikä alkuperäiseen kiistakysymykseen liity eettistä näkökulmaa.

MYÖHEMMÄT LÄNTISET VARIANTIT

Silloin kun Codex Bezaen sisältämä lukutapa löytyy myös toisista tärkeistä läntisen tekstityypin käsikirjoituksista, puhutaan läntisistä lukutavoista. Ne tulkitaan usein varhaisiksi,³⁰ mutta sekundaarisiksi. Esimerkkinä mainittakoon 5:38–39 ja 8:24, jotka kummatkin sisältävät useita laajennuksia kaikkein varhaisimpaan tekstitradiitioon.

Apostolien tekojen jakeissa 5:38–39 kuuluisa lainopettaja Gamaliel puhuttelee juutalaisten suurta neuvostoa, Sanhedrinia, jonka jäsenet ovat vihan puuskassa aikeissa tappaa apostolit (jae 33). Hän antaa seuraavat neuvot neuvostolle:

KR1992	Codex Bezae
Siksi annan teille nyt tämän neuvon: jättäkää nämä miehet rauhaan, antakaa heidän olla. Jos tämä heidän ajamansa hanke on lähtöisin ihmisistä, se kukistuu itsestään. Jos se taas on Jumalasta, te ette pysty heitä kukistamaan.	<i>Ja nyt veljet, minä sanon teille: jättäkää nämä miehet rauhaan, antakaa heidän olla, älkää saattako käsiänne. Jos tämä heidän ajamansa hanke on lähtöisin ihmisistä, se kukistuu itsestään. Jos se taas on Jumalasta, te ette pysty heitä kukistamaan, ette te, eivätkä kuninkaat ja valtiaat voi näitä miehiä estää. Pysykää siis erossa näistä miehistä!</i>
Ap. t. 5:38–39	

Lähes kaikissa näissä varianteissa useat läntistä tekstityyppiä edustavat käsikirjoitukset pitävät yhtä Codex Bezaen kanssa.³¹ Jokainen muutoksista näyttää vahvistavan Gamalielin puheenvuoron puolustelemaa sävyä.³² Tämän lisäksi jakeen 39 loppuosa sisältää lähes julistuksellisen elementin: ”– ette te, eivätkä kuninkaat ja valtiaat voi näitä miehiä estää.”³³ Voi olla, että tämä on myöhäinen variantti, sillä se tuntuu heijastavan aikaa, jolloin kristinuskoko oli jo saanut virallisen hyväksynnän (300-luvun alussa) ja ikään kuin jo voittanut kaikista vastoinkäymisistä ja vainoista huolimatta. Gamalielin suuhun on siis laitettu ennustus, jonka tiedettiin jo käyneen toteen. Samalla teksti on jälleen saanut universalistisen vivahteen, eikä teksti puhuttele vain Sanhedrinin jäseniä, vaan koko maailmaa.³⁴ Ei ole sinänsä yllättävää, että läntinen tekstitradiitio muovaa Gamalielistä henkilön, joka innokkaasti puhuu apostolien puolesta. Kristillisessä traditiossa häntä alettiin varsin nopeasti pitää eräänlaisena salattuna veljenä ja myöhemmin hänestä tehtiin kristillinen pyhimys.³⁵

Toinen esimerkki on jakeesta 8:24, jossa kerrotaan Simon Maguksesta.³⁶ Hän on yksi Apostolien tekojen mielenkiintoisimpia hah-

moja, sillä häneen keskittyvä traditio kehittyi voimakkaasti ensimmäisten kristillisten vuosisatojen aikana. Irenaeuksen mukaan Simon oli kaikkien harhaoppien alku- ja juurisyy.³⁷ Luukas kuvaa hänet Apostolien teoissa noituuden harjoittajana, joka yritti ostaa rahalla Pyhää Henkeä Pietarilta ja Johannekselta. Pietari suuttuu Simonille ja julistaa hänelle tuomion sanoja, mutta Simon vastaa:

KR1992	Codex Bezae
Silloin Simon sanoi: ”Rukoilkaa minun puolestani Herraa, ettei minulle tapahtuisi mitään tuollaista, mitä sanoitte!”	Silloin Simon sanoi heille: ”Pyydän: rukoilkaa minun puolestani Jumalaa, ettei minulle tapahtuisi mitään sellaista pahaa, mitä sanoitte!” Hän itki paljon ja lakkaamatta.
Ap. t. 8:24	

Aluksi Codex Bezaen teksti ei näytä paljonkaan eroavan *Kirkkoraamatun* pohjatekstistä, mutta tarkempi tarkastelu osoittaa merkittävän eron näiden välillä. Codex Bezae ja Codex Glazier ovat ainoat käsikirjoitukset, jotka sisältävät kaikki jakeen variantit.³⁸

Kaikkein mielenkiintoisin muutos on nähtävissä jakeen lopussa, jossa Simon kuvataan lohduuttomin sanoin: ”Hän itki paljon ja lakkaamatta.”³⁹ Tämä muutos on jokseenkin yllättävä, sillä useat varhaiset kirkkoisät tuomitsivat Simonin ankarin sanoin, koska hänen seuraajansa olivat alkaneet palvoa häntä ikään kuin jumalana.⁴⁰ Tätä taustaa vasten voisi kuvitella, että Simoniin liittyvät muutokset tekisivät hänestä entistä röyhkeämmän suhteessa apostoleihin ja näin alleviivaavan hänen vääräoppisuuttaan. Bezaen välittämä tekstitradiatio esittää Simonin kuitenkin syvästi katuvaksi, lähes hysteeriseksi – ikään kuin hän olisi huomannut erehdyksensä ja nyt hädissään pyytää apostoleita rukoilemaan hänen puolestaan. Toinen mahdollisuus on, että tekstitradiatio on

saanut vaikutteita pseudoklemensiläisen kirjalaisuuden kertomista Pietarin saarnamatkoista, joiden aikana Pietari muun muassa antautuu väittelyyn Simonin kanssa. Myös näissä teksteissä Simon kuvataan itkevän, mutta niissä Simonin kyyneleet ovat täynnä vihaa ja pettyymystä.⁴¹

27 Vrt. Matt. 7:12; Luuk. 6:31.

28 Barret 2004, 735–736.

29 Rius-Camps & Read-Heimerdinger 2007, 213–214.

30 Tämän tekstin synnystä on lukuisia teorioita (ks. yhteenveto näistä: Gäbel 2017, 89–92), mutta sen varhaisimmat muodot ajoitetaan usein 2. vuosisadalle jaa. Varhaisten kirkkoisien kirjoitukset eivät sisällä seuraavien esimerkkien variantteja, joten nämä ovat todennäköisesti syntyneet 3.–4. vuosisatojen kuluessa.

31 Tärkeimpiä näistä ovat Codex Bezaen kreikan-kielisen (D05) ja latinankielisen tekstin (d5) lisäksi latinankielinen Fleury Palimpsesti (h55), syyriankielisen Harklensiksen marginaalimerkinnät (sy^{hmg} ja sy^{h**}) sekä kohtinkielinen Codex Glazier (mae).

32 Barret 1979, 26; Rius-Camps & Read-Heimerdinger 2004, 350.

33 Tässä kirjuri on ilmeisesti lainannut apokryfista Viisauden kirjaa (Vis. 12:14).

34 Hyytiäinen 2019, 15–16.

35 Ps.-Clem. Rec. 1.65; Johannes Khrysostomos, Hom. Acts 14; Fotios, Codex 171, 199.

36 Tätä nimitystä Luukas ei Simonista itse käyttänyt (8:9–24), vaan se on myöhemmän tradition hänelle antama liikanimi. Ks. seuraava alaviite.

37 Adv. haer. 1.23.2, 2.0.1, 2.9.2 jne.

38 Esimerkiksi lisäys ”pyydän” (παρακαλῶ) sisältyy kreikankieliseen minuskelikäsitkirjoitukseen 614, vanhalatinalaisiin Codex Gigakseen (gig51) ja Schlettstadtensiseen (r57) sekä syyriankieliseen Harklensikseen (sy^{**}). Ks. Metzger & Ehrman 2005, 99–101.

39 Tämä löytyy Codex Bezaen lisäksi Glazierista (mae) ja Harklensiksen marginaalimerkinnöistä (sy^{hmg}). Variantti voidaan siis nähdä osana läntistä tekstiä.

40 Ks. esim. Irenaeus, Adv. haer. 1.23.4; Justinos Marttyyri, 1. Apol. 1.26.

41 Ps.-Clem. Hom. 20.21; Recog. 10.63.

Yksi mahdollinen tulkinta jakeen 24 variantteihin on löydettävissä kirkkoisä Khrysostomokselta, joka noin vuonna 400 jaa. alkoi pitää Konstantinopolissa saarnoja Apostolien tekojen tekstistä. Hän siteeraa jaetta 24 sen lyhyemmässä muodossa, mutta selittää sitten Simonin pyyntöä rukoilla puolestaan: ”Tämänkin hän teki vain muodollisesti, kirouksen tavoin, kun hänen olisi pitänyt itkeä ja surra niin kuin katuvainen.”⁴² Tässä kommentissa voimme kuulla kaikuja myöhemmän tradition tavasta kohdella Simon Magusta harhaoppisena. Joko Khrysostomos tunsii läntisen tekstitradition lukutavan tai sitten hän vain toisti yleisen Simoniin liittyvän mielipiteen. Toisin sanoen on mahdollista, että Codex Bezaen tekstissä Simonin kuvataan katuvan, koska hänen olisi pitänyt käyttäytyä tuossa tilanteessa juuri niin. Khrysostomoksen tekstistä voidaan myös päätellä, ettei jakeen 24 lyhyemmän muodon välttämättä tulkittu sisältävän katumusta, toisin kuin pidemmässä lukutavassa, jossa katumus korostuu.

UNIIKIT LUKUTAVAT

Viimeiseksi otamme esille muutamia Codex Bezaen uniikkeja variantteja, siis sellaisia, joita ei tunneta muista käsikirjoituksista. Nämä ovat myöhäisempiä lukutapoja, joista useimmat voivat olla peräisin käsikirjoituksen kopioineelta kirjurilta.

Tietyt Bezaen uniikit variantit keskittyvät mielenkiintoisella tavalla naisiin. Luku 17 on tästä hyvä esimerkki. Luvun lopussa (jaa 34) kerrotaan, kuinka jotkut ateenalaiset ottivat Paavalin julistuksen vastaan ja uskoivat: ”Heihin kuuluivat Dionysios, joka oli Areiopagineuvoston jäsen, Damaris-niminen nainen ja muutamat muut.” Codex Bezaen tekstissä ei ole mainintaa Damaris-nimisestä naisesta ollenkaan. Poisto on mahdollisesti ollut tahaton, mutta toisaalta se on linjassa luvun 17 muun

tekstin kanssa. Luvun alussa kuvataan Paavalin toimintaa Thessalonikissa, jossa monet kreikkalaiset ”ja monet ylhäiset naiset” ottivat sanoman vastaan. Codex Bezae, papyruskäsikirjoitus P127 sekä iso osa Vulgatan käsikirjoituksista on vaihtanut ylhäiset naiset muotoon ”ylhäisten miesten vaimot”. Codex Bezae jatkaa jakeessa 12, jossa kerrotaan Paavalin toiminnasta Beroiassa:

KR1992	Codex Bezae
Monet heistä tulivatkin uskoon, samoin useat arvossa pidetyt kreikkalaiset naiset ja miehet.	Jotkut heistä tulivatkin uskoon, <i>sen sijaan jotkut eivät tulleet uskoon, samoin useat kreikkalaiset sekä arvossa pidetyt miehet ja naiset uskoivat.</i>
Ap. t. 17:12	

Jakeen lopun sanajärjestystä on muutettu siten, että miehet mainitaan ennen naisia. Kaikki nämä muutokset liittyvät kysymykseen, ketkä ottivat ensimmäisenä vastaan Paavalin julistuksen. Kussakin kohdassa Paavali levittää sanaa eri paikkakunnilla (Thessalonika, Beroia ja Ateena) ja kyse on niistä ihmisistä, jotka ensimmäisenä tulivat uskoon. Bezaen kirjurilla on ilmeisesti ollut vaikea hyväksyä sitä, että itsenäiset naiset olisivat ensimmäisiä uskovia näillä paikkakunnilla (17:4 ja 34) tai että naiset mainittaisiin ennen miehiä (17:12). Muutokset eivät ole suuria, mutta ne muuttavat tekstin merkitystä ja luonnetta. Jotkut näkevät muutoksissa naisvastaisia piirteitä,⁴³ mutta vaikka tästä ei olisikaan kysymys,⁴⁴ muutokset kertovat siitä, miten vielä 300- ja 400-lukujen vaihteessa kirjurit saattoivat vaivatta muuttaa tekstissä pieniä yksityiskohtia, jotka eivät sopineet heidän aikansa käsityksiin.

LOPUKSI

Edellä olemme voineet tuoda esille vain muutamia esimerkkejä Codex Bezaen lukemattomista

kiehtovista lukutavoista. Nämä osoittavat, kuinka moninaisia muutoksia käsikirjoitus sisältää. Useiden varianttien taakse kätkeytyy kokonainen sosiaalishistoriallinen maailma ja aika, joka poikkeaa Apostolien tekojen syntymäajasta, omasta ajastamme puhumattakaan. Emme pysty täysin ymmärtämään kaikkia muutokseen johtaneita syitä, mutta voimme aina yrittää. Uuden testamentin käsikirjoitusten variaatioita ei kannata väheksyä. Ne herättävät monia kysymyksiä varhaiskristillisten tekstien syntyhistoriasta, myöhemmistä tulkinnoista sekä pyhäksi julistetun tekstin luonteesta.

TM Pasi Hyytiäinen (pasi.hyytiainen@helsinki.fi) on Uuden testamentin eksegetiikan väitöskirjatutkija Helsingin yliopistossa. Hän tutkii väitöskirjassaan Apostolien tekojen tekstihistoriaa käyttäen apuna tietokoneavusteisia menetelmiä.

TT Matti Myllykoski (matti.myllykoski@helsinki.fi) on johtava tietoasiantuntija Helsingin yliopiston kirjastossa sekä Uuden testamentin eksegetiikan dosentti.

KIRJALLISUUS

- Barrett, C. K. (1979). Is There a Theological Tendency in Codex Bezae? *Text and Interpretation: Studies in the New Testament Presented to Matthew Black*. Toim. Ernest Best & R. McLachlan Wilson. Cambridge: Cambridge University Press, 15–27.
- Barrett, C. K. (2004). *A Critical and Exegetical Commentary on the Acts of the Apostles 1: Introduction and Commentary on Acts 15–28*. ICC. London: T&T Clark.
- Ehrman, Bart D. (1993). *The Orthodox Corruption of Scripture: The Effect of Early Christological Controversies on the Text of the New Testament*. Oxford: Oxford University Press.
- Ehrman, Bart D. (2013). The Text as Window: New Testament Manuscripts and the Social History of Early Christianity. *The Text of the New Testament in Contemporary Research: Essays on the Status Questionis*. Toim. Bart D. Ehrman & Michael W. Holmes. New Testament Tools, Studies and Documents 42. Leiden: Brill, 803–830.
- Epp, Eldon J. (1966). *The Theological Tendency of Codex Bezae Cantabrigiensis in Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Epp, Eldon J. (2013). Textual Clusters: Their Past and Future in New Testament Textual Criticism. *The Text of the New Testament in Contemporary Research: Essays on the Status Questionis*. Toim. Bart D. Ehrman & Michael W. Holmes. New Testament Tools, Studies and Documents 42. Leiden: Brill, 519–577.
- Epp, Eldon J. (2014). Why Does New Testament Textual Criticism Matter? Refined Definitions and Fresh Directions. *The Expository Times* 9, 417–431.
- Epp, Eldon J. (2017). Text-Critical Witnesses and Methodology for Isolating a Distinctive D-Text in Acts. *Novum Testamentum* 59, 225–296.
- Gäbel, Georg (2017). Western Text, D-Text Cluster, Bezan Trajectory, or What Else? A Preliminary Study. *Novum Testamentum Graecum: Editio Critica Maior; The Acts of the Apostles III/3*. Toim. Holger Strutwolf, Georg Gäbel, Annette Hüffmeier, Gerd Mink & Klaus Wachtel. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 83–136.
- Metzger, Bruce M. (1994). *A Textual Commentary on the Greek New Testament: A Companion Volume to the United Bible Societies' Greek New Testament*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Metzger Bruce M. & Bart D. Ehrman (2005). *The Text of the New Testament: Its Transmission, Corruption and Restoration*. Oxford: Oxford University Press.
- Gurry, Peter J. (2016). The Number of Variants in the Greek New Testament: A Proposed Estimate. *New Testament Studies* 62, 97–121.

42 Hom. Act. 18 (kirjoittajien oma suomennos).

43 Ks. Ap. t. 1:14 ja 18:26. Witherington 1984, 82–84; Metzger 1994, 403.

44 Näin Metzger & Ehrman 2005, 290; Ehrman 2013, 814.

- Hyytiäinen, Pasi (2019). Evolving Gamaliel Tradition in Codex Bezae Cantabrigiensis, Acts 5:38–39: A Novel Application of Coherence-Based Genealogical Method (CBGM). *TC: A Journal of Biblical Textual Criticism* 24. <http://jbtc.org/v24/TC-2019-Hyytiainen.pdf>.
- Kauhanen, Tuukka & Matti Myllykoski (s.a.). Millaista Uutta testamenttia me luemme? *EMO: Eksegetiikan menetelmien oppimisympäristö*. <http://www.helsinki.fi/teol/pro/emo/tutkimuksen/kaantaminen2.html> (luettu 17.12.2020).
- Parker, David C. (1992). *Codex Bezae: An Early Christian Manuscript and its Text*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parker, David C. (2008). *An Introduction to the New Testament Manuscripts and their Texts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Porter, Stanley E. & Andrew W. Pitts (2015). *Fundamentals of New Testament Textual Criticism*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Rius-Camps, Josep & Jenny Read-Heimerdinger (2004). *The Message of Acts in Codex Bezae: A Comparison with the Alexandrian Tradition* 1, Acts 1.1–5.42: Jerusalem. London: T & T Clark International.
- Rius-Camps, Josep & Jenny Read-Heimerdinger (2007). *The Message of Acts in Codex Bezae: A Comparison with the Alexandrian Tradition* 3, Acts 13.1–18.23: The Ends of the Earth. First and Second Phases of the Mission to the Gentiles. London: T & T Clark International.
- Witherington, Ben (1984). The Anti-Feminist Tendencies of the "Western" Text in Acts. *Journal of Biblical Literature* 103, 82–84.